

COLECȚIONARI ȘI BIBLIOTECI DIN TRANSILVANIA ÎN SEC. XVI-XVIII

Maura Geraldina GIURA

Buchsammler und Bibliotheken aus Rumänien im 16.–18. Jahrhundert

Als Teil der Kulturgeschichte ist die Geschichte des Buches und der Bibliotheken der wichtigste Bereich der die soziale und die intellektuelle Umwelt der verschiedenen historischen Epochen zu erforschen ermöglicht.

Diese Studie enthält die Entwicklung und die Merkmale der Büchersammlung Siebenbürgens im 16., 17. und 18. Jahrhundert, wobei wir vor allem den Inhalt verschiedener Nachrichten der Sammlungen sowie den Zugang der Leser untersuchen, deren Kreis enger oder breiter war, sowie den Inhalt der Bücher, der Sammlungen und Bibliotheken.

Beginnend mit dem Altertum schildern wir die Verbreitung der Bücher, die Entstehung von Privatsammlungen, privater und öffentlicher Bibliotheken, wobei wir die Angaben aus den Inventaren und den Fachbüchern über die Buchgeschichte, den bedeutenderen Sammlungen und den bekanntesten und größten Bibliotheken entnehmen, aber auch kleinere Büchereien in unseren Fragenkreis aufnehmen.

Es wird eine analytisch-synthetische Entwicklung der Bibliotheken vom Altertum bis zum Mittelalter geschildert, wobei der Einfluss von Renaissance, Reformation und Aufklärung einzeln in Betracht gezogen wird.

Istoria cărții este o componentă de seamă a istoriei culturii și civilizației umane. În ceea ce privește țările Europei răsăritene este de remarcat faptul oarecum singular că scriptica Evului Mediu a avut în mare parte caracter juridic. De aceea cercetarea manuscriselor și mai apoi a tipăriturilor ne oferă posibilitatea reconstituirii climatului în diferitele sale forme de evoluție, ne permite să cunoaștem „lumea în mișcare” dincolo de granițe, de cutume sau de dogme.

Antichitatea a cunoscut biblioteca publică, însă prin această noțiune nu se înțelegea deschiderea pe care noi o trăim astăzi, ci erau considerate „publice” doar prin opoziție cu bibliotecile particulare. Accesibile elitei cultivate, bibliotecile – private sau „publice”- au jucat un rol important în apariția practicilor intelectuale, în acumularea și transmiterea informației, în circulația ideilor; au existat biblioteci literare și științifice, care nu avea însă un public asemeni celui de azi, pentru simplul fapt că acesta încă nu exista.

Evul Mediu european nu a cunoscut biblioteca publică. Colecțiile existente nu erau accesibile decât unui număr restrâns de clerici și teologi iar bibliotecile princiare, ducale ale familiilor nobile în general, constituite acum și dezvoltate ulterior, erau toate colecții private.

Instituțiile de învățământ, universitățile și colegiile aveau biblioteci dar acestea nu erau deschise oricui. Unii dintre marii învățați ai fiecărei epoci, deși aveau acces la unele biblioteci particulare, nu pot fi incluși în ceea ce noi numim astăzi „publicul bibliotecilor.” Abia în secolul al XVIII-lea au apărut instituțiile pe care cititorii care nu erau din rândul nobilimii, cărturarii sau clericii le puteau frecventa. Cu toate acestea, bibliotecile Evului Mediu, au fost focare de cultură cu organizare diferențiată, mult mai importante decât în zilele noastre, deoarece anii, deceniile, secolele se scurgeau atunci într-o apăsătoare lipsă de variație. Rolul de bază al acestor biblioteci era acela de a „găzdui” curente culturale noi, curente de idei apărute în interiorul țării sau în afara granițelor ei, pe care le răspândeau în societate, condiție sine-qua-non a transformării lumii. Este cunoscut caracterul preponderent religios al bibliotecilor din Evul Mediu. Chiar și cele ale primelor universități sau cele regale, princiare și ale familiilor nobile au stat toate sub semnul și sub aripile ocrotitoare - și ... exclusiviste adesea - ale bisericii.

Prin afirmația anterioară nu intenționăm să minimalizăm rolul școlilor, care au creat premisele apariției bibliotecilor „laice” și ne grăbim să exprimăm aici convingerea că rolul mijlocilor al acestora din urmă a fost mult mai mare.

În acest context general, nici bibliotecile din țara noastră nu constituie o excepție. Secolele XVI-XVII aduc ca o noutate cartea ca posesiune particulară (în comparație cu Evul Mediu timpuriu când cartea era în posesia mănăstirilor, școlilor sau universităților) și introduc în viața socială bibliotecile personale și personalizate, în special ca subiect de fală și prestigiu social.

Înainte de secolul al XVIII-lea cartea era apanajul intelectualității (accesul la școală era redus iar cei ce știau să citească și să scrie erau în număr foarte mic), reprezenta un instrument de lucru și mai puțin un mijloc de recreere. Cartea conținea informații științifice, filozofice sau religioase, iar cărțile specifice lecturii de „loisir” erau puține la număr, și erau creații ale secolului al XVIII-lea și ale următoarelor. În aceste condiții cartea era mai ales un bun de valoare (era foarte scumpă și se lăsa moștenire), și nu era un apanaj al vieții comunitare civilizate. Colecționari de carte, creatori de biblioteci particulare erau aceia care aveau o viață spirituală bogată, aveau preocupări științifice și nu în ultimul rând aveau veniturile necesare procurării lucrărilor de interes personal.

Asemeni unui barometru sensibil, cunoașterea bibliotecilor particulare și a creatorilor lor (colecționari de carte) ne oferă posibilitatea informării asupra nivelului de cultură din provinciile românești și de aici a întregii țări și a legăturilor dintre centrele culturale ale epocii.

Ideea de Europa unită, atât de mult vehiculată astăzi, a fost anticipată cu multe secole în urmă, iar cartea a fost aceea care a creat premisele, prin centrele de difuziune culturală care se aflau într-un permanent contact între ele, indiferent de locul geografic unde ființau. Nu întâmplător cartea a fost numită „un călător milenar”; mijlocul cel mai important de unire al culturilor în diversitatea specificurilor lor.

E adevărat că o carte nu face istoria, dar prin ideile din cuprinsul lor o poate premerge și o influențează, într-un mod specific, indirect.

Dacă astăzi putem vorbi de o cultură „unică”, acest fapt se datorează și cărții care a stabilit legături dincolo de granițele artificiale ale uneia sau alteia dintre țări și regiuni. Bibliotecile stolnicului Constantin Cantacuzino și a Mavrocordaților - cele mai importante focare de cultură din Muntenia - au avut legături cu multe biblioteci contemporane lor, iar creatorii acestora au avut permanente contacte cu colecționarii de cărți din țările învecinate sau mai îndepărtate. S-a scris și s-a vorbit despre alte biblioteci muntenești cunoscute, precum cele de la Mărgineni și mai apoi de la Văcărești, dar nu s-a arătat, nu s-a specificat îndeajuns care au fost locul și rolul Transilvaniei în dezvoltarea culturală a celorlalte provincii românești. Or, printr-o simplă numărătoare a lucrărilor publicate în catalogul bibliotecii lui Constantin Cantacuzino (1640-1716) constatăm că numărul cărților aparținând „culoarului cultural” latin este mult mai mare decât cel al edițiilor bizantine. Într-o țară care de secole era sub influența culturii bizantine acest fapt a fost posibil numai cu aportul Transilvaniei (mai ales după ce aceasta a intrat sub stăpânirea habsburgică), care a facilitat trecerea cărților din Europa apuseană în sudul Carpaților.

Putem afirma fără teama de a fi subiectivi că studierea comerțului cu carte, cercetarea bibliotecilor din Transilvania, descoperirea colecționarilor și a relațiilor lor cu bibliofili din celelalte provincii poate constitui o contribuție de mare preț la cunoașterea vieții culturale din Țara Românească și din Moldova.

Prin propagarea ideilor iluministe și a „încrederii în valoarea educației și în cultură ca sursă de împliniri umane” secolul al XVIII-lea a putut propaga și însufleți mari proiecte intelectuale în care biblioteca a ocupat un loc central. Proprietarii de mari biblioteci au început să le deschidă pentru cercetare și au început să doneze ori să lase prin testament colecțiile spre a se constitui ca bun public.”¹ În ce privește Transilvania, tot acum apare aici ideea transformării unei biblioteci particulare în bibliotecă publică. Ea aparține episcopului bibliofil Ignác Batthyáni (1741-1798), posesor al unei valoroase și bogate colecții. Episcopul a dispus prin testament ca biblioteca sa (din Alba Iulia) să fie accesibilă oricărui doritor, devenind adică o instituție publică.

Această idee a fost îmbrățișată și de alți creatori de biblioteci. Ca urmare, la Blaj, funcționa încă din 1754 biblioteca Seminarului greco-catolic, orientată către public de Samuil Micu Klein (după structura colecțiilor din catalogul de la 1777); la Târgu Mureș contele Samuel Teleki a strâns

¹ Gheorghe Buluță, *Civilizația bibliotecilor*, București, 1998, p.37.

o colecție impresionantă care s-a deschis publicului în secolul al XIX-lea; la Sibiu – centru cultural de care se leagă momente importante din istoria tiparului, editurii, comerțului de carte – baronul Samuel von Brukenthal, deținătorul unei biblioteci de valoare, cu numeroase incunabule, a dorit să lase toate acestea comunității; dar abia după mai bine de un deceniu de la moartea sa (1803) biblioteca și-a deschis porțile publicului.

În paginile ce urmează vom prezenta o scurtă istorie a bibliotecilor din Transilvania de-a lungul veacurilor XVI-XVIII, arătând care a fost locul și rolul colecționarului de carte în difuzarea ideilor progresiste ale vremii.

Bibliologul Svend Dahl afirma că: *dacă istoria cărții este un fragment al civilizației universale, istoria bibliotecilor nu poate fi decât un fragment al silințelor de a se păstra pentru veșnicie această civilizație.*²

1. Colecționari și biblioteci particulare

Renașterea și Reforma, curente ideatice și religioase aparținând secolelor XIV-XVI au transformat radical ideea de intelectual și au dus la modificări esențiale în structura bibliotecilor. Odată cu umanismul, colecționarea de cărți se face mai ales de către oamenii de știință ai vremii, animați de imboldul de a face cunoscute scrierile Antichității, valorile perene ale unei lumi care atrăgea dincolo de timp și de spațiu și ale cărei idei puteau influența pozitiv societatea medievală. Ca atare, vom găsi în testamente tot mai dese referiri la deschiderea accesului în biblioteci (se fac primii pași spre biblioteca publică), ca formă de cunoaștere și emanație ale valorilor lumii antice.

La rândul-i biserica dorește formarea unei elite de intelectuali și de profesori capabilă să facă față disputelor teologice, mai ales în perioada Reformei. Pregătirea intelectuală presupune în primul rând informație, deci lectură și în al doilea rând accesul la ea, deci biblioteci. Iată un punct în care mediile ecleziastice cât și cele laice se află într-un deplin consens.

Deprinderea de a citi determină, în secolele XVI-XVIII practici noi și ne referim anume la intimitatea cititului într-un spațiu adecvat, lectura privată fiind preferată celei desfășurate într-o bibliotecă unde se află și alte persoane, ceea ce-i determină pe orășenii bogați să-și creeze biblioteci particulare așezate în încăperi anume destinate lecturii. Formarea colecțiilor private aduce după sine și nevoia de organizare a acestora, pentru a putea găsi ușor cartea, așezată pe raft, după mărime, uneori pe două rânduri, fără a se urmări o înrudire tematică. Apar acum primele cataloage de bibliotecă în care cărțile sunt cotate, apar informații despre achiziționarea, despre valoarea lor.

În secolul al XVIII-lea, lectura se diversifică. Cititul nu mai este doar o îndeletnicire a intelectualului laic sau ecleziastic, ci devine o practică a omului știutor de carte care îmbină munca zilnică cu plăcerea odihnitoare a cititului.

1.1. Bibliofili transilvăneni în secolul al XVI-lea

În secolul al XVI-lea – perioada statului transilvănean autonom – colecționarii de cărți sunt persoane ecleziastice și laice, personalități politice sau culturale ale vremii. Cei mai mulți dintre ei și-au legat numele de înființarea bibliotecilor care fînțau în cadrul instituțiilor religioase sau ale celor de învățământ. Din acest motiv am considerat că activitatea lor legată de formarea și organizarea bibliotecilor trebuie tratată separat în locul consacrat bibliotecilor instituțiilor, chiar dacă este destul de greu de făcut o delimitare clară între bibliotecile particulare și cea a instituțiilor patronatoare, deoarece tocmai primele au constituit baza de formare a celor din a doua categorie.

Epoca Umanismului și cea a Reformei sunt considerate ca fiind cele mai fertile din istoria culturii transilvănene, epocă bogată în exerciții intelectuale, marcată de schimbul intens de idei dintre umanismul de tip erasmian și cel urban, comunitar.

Concepția istorică umanistă a fost dezvoltată în acest areal geo-politic de studenții ardeleni întorși de la studii făcute în centrele Europei Occidentale: Heidelberg, Wittenberg, Padova. Din păcate avem prea puține informații despre umaniștii români care și-au creat biblioteci proprii. Cu

² Svend Dahl, apud Ioachim Crăciun, *Biblioteci și cititori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940, p.1.

certitudine dintre aceștia, Nicolaus Olahus a deținut o bibliotecă remarcabilă.³ Situația generală se datorează și lipsei financiare, care împiedica, ori făcea dificilă școlarizarea, dar și achiziționarea de cărți. Din acest punct de vedere, o situație privilegiată a avut elita săsească din Transilvania, cultura săsească dezvoltându-se într-o strânsă legătură cu cea occidentală, care a influențat-o și a stimulat-o permanent. Astfel, în domeniul care ne interesează vom constata că umaniști de seamă de această etnie, ca Johannes Honterus, Johan Lebel, Christian Schesäus, Kaspar Helth, Francisc David s-au remarcat și prin strădaniile lor de a achiziționa cărțile valoroase ieșite din tiparnițele vremii, ca mai apoi să le doneze instituțiilor de învățământ (asupra unora dintre ei vom reveni mai încolo.) În această categorie, a bibliofililor cu rol în crearea și susținerea bibliotecilor bisericești, școlare și orășenești, îi putem include pe juzii Sibiului Petrus Haller și Albert Huet, care prin demnitățile pe care le dețineau au putut aloca mari sume de bani pentru achiziționarea de cărți în folosul comunității, ba mai mult au donat acestora lucrări din bibliotecile personale.⁴ Bunăoară, în anul 1514 învățatul Bomelius își donează întreagă biblioteca orașului natal.⁵

Alături de Brașov și Sibiu se situează și Clujul ca oraș cultural în care umaniști ai vremii și-au creat biblioteci particulare de valoare. Printre aceștia se numără și frații Wolphard. Adrianus Wolphard s-a născut într-o familie de patricieni din Aiud în anul 1491. Crescut într-un mediu intelectual, a urmat cursurile școlii capitulare din Alba Iulia și a funcționat ca protopop de Cluj. În anul 1521, împreună cu fratele său Hilarius, și a plecat să-și desăvârșească studiile la Bologna,⁶ la înapoiere preluând funcțiile de protopop de Dăbâca și paroh în Cluj.⁷ Pe lângă lucrările teologice, biblioteca sa cuprinde și cărți de literatură clasică latină pentru care nutrea un interes deosebit. În biblioteca Academiei Române, filiala din Cluj-Napoca s-au păstrat cărți din biblioteca lui Adrianus Wolphard care dovedesc gustul literar al fraților de tip renesantist: lucrări din Ovidiu, Plautus, Lorenzo Valle, Quintilian, Lucanus.⁸ Din literatura umanistă a fost atras de scrierile lui Erasmus de Rotterdam și ale lui Giovanni Gioviano Pontano, operelor poetice ale acestuia din urmă comandându-i, în anul 1523 la Bologna o legătură artistică.⁹ Dintre cărțile din domeniul dreptului amintim vocabularul juridic al lui Aelius Antonius Nebrissensis, iar literatura scolastică este prezentă prin comentariile lui Johannes Duns Scotus asupra *Sintzei* lui Petrus Lombardus¹⁰. Fratele său, Hilarius, a lăsat și el o bibliotecă asemănătoare ca structură, dar s-au păstrat doar *Adagia* lui Erasmus și *Naturalis historia* de Pliniu. Materialul păstrat indică faptul că lucrările au fost cumpărate în timpul șederii lor în străinătate, după întoarcere achizițiile fiind reduse ca număr¹¹. După moartea lui Adrianus, biblioteca a fost moștenită de Stephanus Wolphard, care, student fiind la Wittenberg, în perioada 1560-1564 și-a îmbogățit biblioteca cu lucrări de gramatică latină, ebraică, matematică, astronomie, filozofie, literatură clasică latină¹². Kavas István, cel de-al doilea soț al văduvei judeului primar Stephanus Wolphard a moștenit biblioteca acestuia și a sporit-o. Provenea și el dintr-o familie de negustori clujeni și a făcut studii la Viena și Padova.¹³

Diacul Jozsa Bodog avea o bibliotecă valoroasă, numărând 140 de opere. Se știe că, în general, pe principiul „feudalizării” – lucrările treceau după moartea colecționarilor în posesia

³ Tudor Nedelcea, *Civilizația cărții: Incursiune în istoria cărții, presei și a tiparului*, Craiova, 1996, p.122.

⁴ Carol Göllner, *Din istoricul unor biblioteci feudale ale sașilor din Sibiu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V, 1963, p.224. Vezi și Fr. Teutsch, *Istoria gimnazului din Sibiu*, (Geschichte des Gymnasium in Hermannstadt), în *Archiv des Vereins*, vol. XVIII, 1882, p.9. Gustav Gündisch, *Despre biblioteca comitetului săsesc Albert Huet (1537-1607)*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad.prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p.458-464.

⁵ Carol Göllner, *op.cit.*, p.224.

⁶ Klara Jakó, *Istoria bisericii unei familii patriciene din Cluj, în secolul XVI*, în *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, Iași, XXX, 1993, p.91.

⁷ Jolán Balogh, *Renașterea din Transilvania*, Cluj, 1943, p.206.

⁸ Klara Jakó, *op.cit.*, p.92.

⁹ Biblioteca Academiei Cluj, C 56842, 54714.

¹⁰ Biblioteca Academiei Cluj, C 56325, 73841.

¹¹ Jakó Klara, *op.cit.*, p.93.

¹² Karl Fabritius, *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im reformationszeitalter*, în *Archiv des Verreins*, 2/1855, p.141.

¹³ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p.388.

rudelor, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul lui Bozdog – cărțile acestuia fiind confiscate, în anul 1563, de Ioan Sigismund, care le-a adăugat bibliotecii princiare.¹⁴

De aici putem deduce că aceste biblioteci, modeste ca dimensiuni, care se divizau și se îmbogățeau odată cu generațiile, au reprezentat adevărate puncte de emanație spirituală, prin cărțile autohtone sau cele aduse din occident contribuind la alfabetizarea și culturalizarea societății transilvănene.

Tot secolului al XVI-lea aparțin colecționari precum: Szatmári György – prelat cu un mod de viață renesantist și laic, un exemplu pentru tinerii umaniști; episcopul Thurzó, care a colecționat mai ales cărți tipărite, nu obișnuia să-și treacă numele pe lucrări, dar știm totuși că i-a dăruit protejatului său Henckel János (canonic), 14 din volumele sale; Perenyi Ferenc, înrudit cu Szatmári și Thurzó, episcop la Oradea (1514-1526), era un pasionat colecționar de cărți, dar biblioteca s-a risipit după moartea sa (Mohács); Henckel János – cleric cu studii la Cracovia și Viena – a fost atras mai ales de literatura juridică pe care și-a procurat-o din Italia. Din biblioteca sa ne-au rămas 93 de volume din care 53 juridice, 34 teologice-filozofice, 4 de istorie și filozofie, două de medicină și științe naturale. Aceste lucrări se află astăzi la Biblioteca Bathyanem din Alba Iulia. Includem în această listă și numele lui Haczaki Márton, care și-a făcut studiile la Viena și la Cracovia, a fost Episcop la Oradea și a adunat o frumoasă colecție din cărțile vremii, fiind atras de Platon, Aristotel, Pliniu cel Bătrân, Ptolemeu, Thomas Morus. Azi, mai dispunem de câteva exemplare din cărțile sale, păstrate la Biblioteca Academiei, filiala Cluj-Napoca.¹⁵

2.2. „Semnificația”¹⁶ cărții în secolul al XVII-lea

Epocă de efervescentă culturală, secolul al XVII-lea aduce în Transilvania, prin tinerii care au studiat la universitățile din Anglia, Olanda, Belgia și prin oamenii de știință din Apus, care poposesc pe aceste meleaguri, marile curente de idei ale timpului, între care puritanismul, cartezianismul și jansenismul. Curente apărute la începutul capitalismului, emane de o burghezie în ascensiune, au fost ostile feudalismului, au așezat rațiunea umană deasupra credinței și revelației. Ele au premers iluminismului european, deși au făcut unele concesii religiei. Reacțiunea feudală din Transilvania intrată sub marea „umbrelă” a habsburgilor catolici nu a permis științelor naturii, cartezianismului să se dezvolte deplin, dar terenul a fost pregătit pentru a primi ideile iluministe ale secolului al următor.

Stăruie în continuare aplecarea umanistă spre valorile limbii latine, alături de studiul în limba maternă, fapt ilustrat de conținutul bibliotecilor particulare și instituționale ale epocii, unde găsim lucrări ale autorilor clasici latini, greci, acesta fiind „firul conducător” al evoluției culturale generale din Transilvania.¹⁷

Până în secolul al XVII-lea cartea teologică era majoritară în bibliotecile epocii, dar din a doua jumătate a veacului apare și cartea pseudo-științifică. Secolul al XV-lea, aflat sub semnul Renașterii reconsideră raportul omului cu lumea, afirmând că omul este centrul universului, dar Reforma din secolul al XVI-lea aduce cu sine din nou o viziune pesimistă asupra omului – prin generalizarea teoriei lui Copernic – și războaiele confesionale – raportul dintre om și univers se schimbă. Omul nu mai e în centrul universului, ci undeva la periferia Creației. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea expansiunea urbană și afirmarea elitei orășenești conduc la sporirea interesului pentru manifestarea pragmatică, oamenii fiind interesați acum de istoria naturală, de geografia altor nații, de tehnicile care facilitau transportul. Instituțiile statului se preocupă de organizarea rațională a acestuia, de organizarea administrației. Leibniz a demonstrat că lumea politică e dominată de monade, dezvoltând ideea lui Descartes că lumea este organizată matematic. Elitele intelectuale, mai ales cele socio-politice, au preluat și acceptat ideea că societatea este perfectibilă datorită

¹⁴ Sabin Belu, *Biblioteca unui umanist transilvănean mai puțin cunoscut- Jozsa Bodog din Sibiu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, 30, 1990-1991, p. 189-191.

¹⁵ Jakó Zsigmond, *op.cit.*, p. 59-70.

¹⁶ Utilizăm aici termenul cu înțelesul de plajă de sensuri, denotativ și conotative.

¹⁷ Maria Govor, *Biblioteci particulare din secolul al XVII-lea*, în *Caietele David Prodan*, Cluj Napoca, anul I, nr.2, iulie-decembrie, 1994, p. 77-98.

principiilor mecanico-matematice pe baza cărora funcționa, lumea fiind ...ca un corp care poate fi transformat rațional. La dezvoltarea acestei viziuni au contribuit matematica, fizica, mecanica, istoria naturală, în vizibilă dinamică și care vor crea premisele laicizării societății umane, mergând până la afirmarea unei atitudini ateiste – rodul este iluminismul francez. Această viziune asupra lumii se manifestă și în ceea ce privește bibliotecile vremii, inclusiv cele din Transilvania. Cartea teologică își reduce mult rolul, fiind concentrată mai ales pe lucrările „clasice” și de catehizare; prezintă interes informațiile despre lumea exterioară, despre celelalte spații geografice și culturale.

Biblioteca devine emblematică pentru statutul social, un mijloc de acumulare economică și de teaurizare, instrumentul principal al procesului instructiv și formativ uman. Au existat două surse de formare colecțiilor bibliotecare: producția tipografică locală care furniza cărțile necesare instrucției primare (cărți școlare), cele de recreere spirituală (bibliile, cărțile de rugăciune, psalmii) acte normative și corpuri de legi legate de practica juridico-administrativă, precum și creația literară a cărturarilor autohtoni și importul de carte realizat prin intermediul studenților ardeleni reîntorși de la studii din marile centre culturale ale Europei. Maria Ursuțiu dă un număr de 10 – 30 persoane care se întorc anual aducând 7 până la 15 volume de cărți pe parcursul secolelor XVII-XVIII.¹⁸ Acești studenți mijloceau transportul în Transilvania a unor donații de autor sau a unor cadouri constatând în cărți trimise de profesori sau colegi unor foști studenți ardeleni.¹⁹

Principii sau nobilii finanțau cumpărarea mai multor lucrări, însumând uneori sute de kilograme sau le achiziționau personal în timpul călătoriilor făcute cu diverse ocazii. Solii, agenții principilor aflați în misiuni politice sau economice în diferitele state ale Europei aveau și misiunea de a achiziționa noutăți editoriale și rarități bibliofile.

Marile biblioteci transilvănene – în acord cu moda epocii – aveau un caracter enciclopedic, dar se observă o ușoară pondere a lucrărilor legate de interesul predilect al posesorului. Găsim în cele 51 de biblioteci private, descoperite până în anul 1984 (4 princiare, 10 nobiliare, 7 ale clerului, 18 ale orășenilor bogați, 6 ale profesorilor, 6 ale unor funcționari studioși) lucrări de filozofie, filologie, istorie, geografie, științele naturii, medicină, teologie, beletristică.²⁰

Într-un studiu al Mariei Govor, apărut în anul 1994, această statistică este infirmată, autoarea constatând existența a 157 biblioteci particulare din care: 77 orășenești, 45 aparținând intelectualității, 17 clericale, 13 nobiliare, 5 princiare; date pe care autoarea le consideră cu valoare „de semnalare”²¹. Mai mult de jumătate din aceste biblioteci particulare au între 5 și 15 volume și conțin cu predilecție cărți folosite în școli. Ca o excepție, biblioteca lui Blasiu Maksai – asesor la Tabla princiară – conținea 18 volume de logică, retorică, ale autorilor clasici; lipseau cărțile cu conținut religios. Acestea erau trecute pe forța unui exemplar și deci ar putea constitui doar o parte a fondului²². Reconstituirea bibliotecilor particulare (dar și instituționale) este permisă de o serie de izvoare documentare: cataloage, registre de cărți, inventare de bunuri imobile, lăsaminte, testamente, acte de donație, împrumuturi de carte, însemnări pe forțat sau pe coperți de carte, liste de achiziții, jurnale.

Cele mai multe informații pe care le deținem sunt legate de bibliotecile princiare. Acestea se disting prin mărimea și valoarea lor, dar și prin faptul că, în secolul al XVII-lea cartea princiară este punctul central al vieții artistice și intelectuale. Mai mult, s-au păstrat multe din documentele emanate de cancelariile acestor curți: inventare de bunuri, dispoziții princiare, corespondență etc.

Dintre principii Transilvaniei Gabriel Bethlen a deținut o bibliotecă deosebit de atrăgătoare ca mărime, dar și ca structură informațională. Primele informații despre dragostea de carte a principelui le găsim într-o lucrare apărută în 1619 la Debrețin, o variantă maghiară a cărții latine *Historia Quintus Curtius*, scrisă de Hárpotoni Pál. Este privită ca pe o inițiativă laudabilă munca lui Bethlen de a colecționa la reședința sa cărți valoroase, constituind astfel politica culturală a lui

¹⁸ Maria Ursuțiu, *Biblioteci particulare și bibliotecari în Transilvania în secolul al XVII-lea*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj Napoca, VIII, 1984, p. 244.

¹⁹ Karl Fabritius, *op.cit.*, p. 143.

²⁰ Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 245, 248.

²¹ Maria Govor, *op.cit.*, p. 97.

²² Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 248.

Matei Corvin.²³ Alte informații ne sunt furnizate în anul 1622 de Melotai Nyilos István, în lucrarea *Speculum Trinitatis*, apărută la Debrețin, în care predicatorul principal al principelui scrie despre dragostea de carte și de bibliotecă a acestuia.²⁴ Biblioteca a apărut pe la 1613-1614 odată cu începuturile domniei lui Bethlen și se dezvoltă în strânsă legătură cu Colegiul înființat la Alba Iulia în 1622.²⁵ Deși a servit scopurilor educative ale acestuia ea a fost privită ca o bibliotecă a principelui și implicit a statului.

În legătură cu mărimea bibliotecii informațiile prezintă mari lacune. În anul 1659 profesorul Basirius, care a lucrat în bibliotecă, a însemnat pe o lucrare faptul că s-au distrus douăzeci de mii de cărți în incendiul din 5-6 septembrie 1658.²⁶ În anul 1660 biblioteca, încorporată Colegiului din Aiud deținea aproximativ 1600 de cărți care au aparținut principelui, ceea ce ne face să presupunem că fondul de carte al acestuia a numărat câteva mii de exemplare,²⁷ din domeniile: teologie, istorie, cărți de politică, filozofie, geografie. Deoarece biblioteca se află în legătură cu dezvoltarea Colegiului vom reveni asupra istoricului ei în capitolul special destinat bibliotecilor de învățământ.

Un alt principe pasionat de cărți a fost Rákoczi I. Prin formația sa intelectuală el a considerat lectura ca pe o necesitate. Îi plăcea să studieze, să cunoască toate tendințele culturale, științifice, sociale, politice și religioase ale vremii. Cărțile și le procura singur, fie prin intermediul tinerilor absolvenți ai Colegiului din Alba Iulia sau Sárospatak (localități în care existau și biblioteci), care-și desăvârșiau studiile în centrele europene, fie prin negustorii de sare, miere, vite care aveau sarcina de a cumpăra cărți, precum și prin diplomații Principatului²⁸. Biblioteca sa de la Alba Iulia se va dezvolta în legătură cu Colegiul și va fi îmbogățită de donațiile profesorilor, dar și principele s-a îngrijit de înzestrarea bibliotecii lăsate de Bethlen făcând mari eforturi pentru recuperarea „prețioaselor” corviniene.²⁹

Conform unui registru din 1658 – 1660, biblioteca de la Sárospatak (din nordul Ungariei) număra 821 de titluri. Biblioteca adusă ca dotă de Susana Loráentffy a fost preferata principelui, fiind mereu îmbogățită cu rarități.³⁰ În scopul organizării bibliotecii l-a angajat pe Tolnai István ca bibliotecar, iar „porțile” bibliotecii au fost deschise scriitorilor, oamenilor de știință, preoților.

Apafi I, deși lipsit de calități politice a fost un om instruit cu o formație enciclopedică. Într-un inventar de bunuri din 1714 este trecută și biblioteca sa. În anul 1681, într-un alt inventar de bunuri apare și mica sa bibliotecă de la Iernut care avea 35 de titluri. La 27 de ani de la moartea sa, au mai fost găsite 166 de titluri în 187 de volume, în special lucrări de istorie, geografie, drept, legislație statală, heraldică, filologie, științele naturii³¹. Soția lui Mihail Apafi I, principesa Anna Bornemisza a avut o bibliotecă particulară păstrată la castelul familiei din Iernut. Cu ocazia a trei predări – preluări succesive, între 7 ianuarie 1671 – aprilie 1676, sunt amintite cele 104 titluri aflate în grija majordomilor. Aflăm că deținea cărți de rugăciune, biblii, predici, fabulele lui Esop în limba maghiară tipărite de Heltai la Cluj, colecții de legi, o carte de bucate, de grădinarit, de asemenea ne oferă informații despre achiziția, donarea, recondiționarea sau împrumutarea unor exemplare.³²

Emeric Tököly, principe al Transilvaniei, posedă o bibliotecă mică, doar 17 titluri păstrate în castelul de la Hunedoara. Era numai o parte din biblioteca familiei de la Kérnmok (Ungaria). Conținea lucrări de istorie, științele naturii, filozofie, teologie și jurnalul său din anii 1670-1678.³³

²³ Vita Zsigmond, *Cu știință și faptă (Tudományok es cselekedettel)*, București, 1968, p. 12.

²⁴ *Ibidem*, p. 13.

²⁵ *Biblioteca Bethlen din Aiud*, București, 1957, p. 3.

²⁶ Vita Zsigmond, *op.cit.*, p. 19-20.

²⁷ *Biblioteca Bethlen din Aiud*, București, 1957, p. 8.

²⁸ Maria Govor, *op.cit.*, p. 80-81.

²⁹ Vita Zsigmond, *op.cit.*, p. 18-19.

³⁰ Jakó Zsigmond, *op.cit.*, p. 128-142; Zsigmond Vita, *op.cit.*, p. 8; Maria Govor, *op.cit.*, p. 81; Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 246.

³¹ Thallóczy Lajos, *Biblioteca lui Apafi Mihály I (Öreg Apafi Mihály könyvtára)*, în *Magyar könyvszelme*, 6, 1881, p.121 – 134.

³² Maria Govor, *op.cit.*, p. 82-83; Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 246-247.

³³ *Urbariul domeniului Hunedoara 1681/82*, p. 541-542; Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 248; Maria Govor, *op.cit.*, p. 84.

Intelectualii vremii școliți la celebrele, de acum, colegii din Alba Iulia, Aiud, Cluj, Târgu Mureș, Baia Mare, Satu Mare, Brașov, Sibiu, și-au constituit biblioteci particulare. Chiar dacă o parte din ei își continuau studiile în străinătate venind de acolo cu diplome în medicină, în filozofie etc, nu putem vorbi de biblioteci specializate deoarece creatorii lor au fost în primul rând de formație enciclopedică (preoți, profesori, funcționari în aparatul administrativ central, local sau al statului: cancelari, consilieri, princiari, municipali, senatori, juzi, notari, scribi și lista poate continua.)

Dintre aceștia se disting: judele Brașovului, Mihail Weiss care în anul 1608 a donat 75 de cărți ale unor autori antici și ai Reformei, gimnazului evanghelic din localitate. În 1630, consilierul municipal al aceleiași urbe, Daniel Fronius, a donat 142 de titluri aceluiși gimnaziu.³⁴

La Cluj, requisitorul Conventului Cluj – Mănăștur între anii 1629-1667, Enyedi Pálfi István, avea o bibliotecă de 76 de titluri de cărți și manuscrise de teologie, lingvistică etc., pe care le-a inventariat într-un catalog autograf în 1626.³⁵

Apáczai Csere János, elev al renumitului profesor de la Alba Iulia, Bisterfeld, își continuă studiile în Olanda de unde aduce suflul ideatic nou ce revendica eliberarea sufletului. Apreciază științele, matematica, științele naturale în special, cele care determină o formare armonioasă a personalității.³⁶ Lucrarea sa de referință, *Enciclopedia*³⁷ a fost scrisă cu scopul de a fi un îndreptar pentru tinerii ardeleni în reformarea societății. Considera ca numai un învățământ în care se studia matematica, geometria, limbile orientale, dreptul, medicina poate lumina intelectul. Este normal ca în aceste condiții biblioteca sa să păstreze lucrări din domeniile mai sus amintite. Până acum se cunosc treizeci de volume din această bibliotecă.³⁸

Preot reformat englez, adept al regelui Carol I, omul de știință I. Basirius a fost nevoit să se refugieze, în fața revoluției din Europa și astfel, în anul 1655, a fost numit de Rakoczi al II-lea profesor la Colegiul din Alba Iulia, în locul profesorului Bisterfeld care murise. La înapoierea sa în țară își lasă o parte din bibliotecă în Transilvania. Va purta o lungă corespondență cu cancelarul Bethlen Miklós în speranța recuperării acesteia. Nu se cunosc nici numărul cărților, nici conținutul sau valoarea lor.³⁹

O altă bibliotecă cărturărească a aparținut medicului Pápai Pariz Ferenc. Acesta s-a format în ambianța universităților germane și a celor din Elveția și a realizat în activitatea sa de creație o sinteză a puritanismului și cartezianismului. Până în prezent s-au depistat 141 de titluri de lucrări în limbile latină și maghiară. În anul 1680 devine profesor la Aiud și apoi rector, timp în care va publica la Sibiu, *Rudus Redivivum*, istorie a protestantismului maghiar.⁴⁰

Nu există nici o informație despre existența unei biblioteci a „phoenixului” tiparului. Misztótfalusi Kis Miklós, dar nu putem crede că acest intelectual de marcă nu și-a păstrat măcar un exemplar din lucrările care i-au trecut prin mână în tipografie.

Mihai Halici, personalitate culturală marcantă a Transilvaniei secolului al XVII-lea, s-a născut la Caransebeș, unde și-a făcut studiile primare, apoi a absolvit Colegiul săsesc din Sibiu și și-a desăvârșit studiile în Occident. A fost atras de raționalism care i-a oferit eliberarea de prejudecăți. Inventarul bibliotecii sale, datat în 1674 la Sibiu, înregistra 539 de opere, multe dintre ele aparținând culturii antichității greco-romane: Homer, Heliodor, Euripides, Isocrates, Titus Livius, Sallutius, Plinius Secundus, Tacitus, Caesar, Cicero, Suetonius, dar și lucrări de teologie, istorie, retorică, logică, poetică, filozofie, drept, astronomie, medicină, matematică. Bazele bibliotecii au fost puse de tatăl său care a achiziționat cărți umaniste ale lui Erasmus, Descartes, Bacon, Morus. A fost prieten cu Páris Pápai de care îl uneau aceleași concepții filozofice.⁴¹

³⁴ Maria Ursuțiu, *op.cit.*, p. 249.

³⁵ *Ibidem*, p. 248.

³⁶ Apáczai Csere János, *Enciclopedia maghiară (Magyar Encyclopedia)*, București, 1977, p. 13.

³⁷ Apărută la Utrecht în anul 1655.

³⁸ Spielmann Mihály, *Contribuții la constituirea bibliotecii personale a lui Apáczai Csere János*, în *Biblioteca și cercetarea*, 7, 1983, p. 205.

³⁹ Maria Govor, *op.cit.*, p. 88.

⁴⁰ Pápai Pariz Ferenc, *Scrieri*, București, 1977, p. 714-716.

⁴¹ Maria Govor, *op.cit.*, p. 91.

În perioada 1600-1699 sunt atestate 77 de biblioteci ale orășenilor. Dintre acestea 51 se aflau în Bistrița iar numărul lucrărilor variaua între 5 și 209 – ultimul număr aparținând bibliotecii lui Gitsch Michael, din anul 1692. Clujul deținea și el 21 de biblioteci, cu titluri în număr de 3-76, dar majoritatea erau de mici dimensiuni, între 5 și 7 titluri. La Târgu Mureș un legător de cărți, Váredi Almási István, avea o bibliotecă cu 7 cărți, în anul 1671, tot aici în 1662 mai exista o bibliotecă particulară. Acestea ne sunt cunoscute în urma donațiilor făcute de acești cetățeni școlii reformate din localitate. Două biblioteci particulare orășenești din Satu Mare ne sunt cunoscute în urma donațiilor făcute de Tóthfalusi Márton, în anul 1672, și Bogdány Peter în 1674; primul a donat 8 titluri iar cel de-al doilea 271. Brașovul este reprezentat, deocamdată de Reinhard O., care deținea în anul 1674 o bibliotecă de 30 de titluri.⁴² În Sibiu, Petrus Rihelius, Mathiás Miles și Johann Olert au donat cărți bibliotecii depozitată în Capela Sfântului Iacob, cunoscută sub numele de „Kapellenbibliothek.”⁴³

Pe teritoriul Transilvaniei, documentele atestă și 13 biblioteci care au aparținut unor clerici. Cele mai importante sunt cele ale lui Geleji Katona István – episcop reformat -, Csulai György – superintendent reformat, Tofeus Mihál – episcop reformat, parohul curții princiare, Albelius – rector al școlii evanghelice din Brașov-. Acestea, menționate documentar între 1604-1698 și dețineau între 5 și 351 titluri, ultima aparținând lui Tofeus. Episcopul Geleji István a avut o bibliotecă care adăpostea 107 volume, majoritatea în limba latină și care aveau o largă întindere a domeniilor de la teologie la istorie, filozofie, retorică și gramatică.⁴⁴

Informațiile cu privire la deținătorii de cărți de origine română sunt puține. Pe baza unor însemnări făcute pe cărți cu conținut religios (Evangheliarul lui Coresi, Palia de la Orăștie, Cartea românească de învățătură a lui Varlaam etc.) aflăm numele câtorva posesori de cărți (nu știm dacă și de biblioteci), în special preoți: Ionașcu, Dănilă (Hunedoara), Popa Teodor (Mureș), Vasile (Aninoasa), Toader (Orăștie), Onea (Heria), Chiril (Ciunga).⁴⁵

Cea dintâi bibliotecă românească din Transilvania se leagă de numele lui Sava Brancovici – vlădicul martir întemnițat de unguri în anul 1680 – risipită după moartea sa.⁴⁶ Aceste date nu reflectă realitatea, informațiile au mai mult o valoare de semnalare a predilecției pentru lectură a societății vremii decât de aprecieri cantitative sau valorice. Bibliotecile particulare din secolul al XVIII-lea așteaptă încă să fie reconstituite.

I.3. „Revoluția cititului” în secolul al XVIII-lea

Secolul al XVIII-lea aduce, odată cu Iluminismul, prefaceri multiple atât în viața socială, politică cât și în cea culturală. Tot mai des întâlnim, referitor la această perioadă, sintagma „revoluție a cititului,” prin aceasta înțelegându-se atât o creștere cantitativă a producției de carte cât și o schimbare în ceea ce privește cititorul. Cartea se ieftinește, ea nu mai este apanajul intelectualității (savante), ci devine un bun al unor categorii eterogene, ceea ce conduce și la o diversificare tematică.

Dintr-o simplă statistică ne putem da seama de explozia editorială a secolului al XVIII-lea: la târgul de carte de la Leipzig, din 1800, catalogul număra 9000 de titluri față de 950 în 1700.⁴⁷ Iată cum într-un singur secol producția de carte s-a mărit de 100 de ori.

În istoria țării noastre acest secol este unul dintre cele mai agitate. Școala Ardeleană a reprezentat unul din fenomenele cele mai importante ale Iluminismului transilvănean. Corifeii Școlii Ardelene Samuil Micu, Gh. Șincai, Petru Maior au fost intelectuali de marcă ale căror idei

⁴² *Ibidem*, p. 93-94.

⁴³ Carol Göllner, *op.cit.*, p. 226.

⁴⁴ Maria Govor, *op.cit.*, p. 96.

⁴⁵ Iacob Mârza, *Semnificația cărții în comunitățile rurale transilvănene (secolele XVII-XVIII) în lumina însemnărilor: Mentalitate și sensibilitate*, în *Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”*, Iași, XXX, 1993, p. 123-136.

⁴⁶ Ioachim Crăciun, *Biblioteci și cititori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940, p. 8.

⁴⁷ Liliana Popa, *Cartea în Sibiu la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Astra 1861-1991. 130 de ani de la înființare*, Sibiu, 1992, p. 218.

erau în concordanță cu evoluția ideatică occidentală. Noua ideologie iluministă a fost facilitată și de circulația cărții străine pe teritoriul transilvănean.

Curtea de la Viena era interesată în sprijinirea burgheziei care putea susține financiar Imperiul. În aceste condiții, nobilimea feudală din Transilvania este ușor îngrădită, iar pe plan ideologic curtea de la Viena promovează iluminismul și laicizarea învățământului. Noile condiții politice din Imperiu, *uniția* (1700), școlile, regimentele grănicerești și nu în ultimul rând condițiile economice duc la ridicarea națiunii române din rândul căreia răsar preoții, nobili, funcționari, ofițeri, negustori, dornici de a se ridica la nivelul păturilor privilegiate. Tinerii români ajung să studieze la Budapesta, Viena, Roma. La începutul secolului al XVIII-lea se organizează învățământul catolic românesc. Tinerii români frecventau școlile iezuite din Transilvania, iau contactul cu literatura latină cea ce va determina un adevărat cult al Romei antice.

Printre posesorii de biblioteci particulare se numără și Solciai și Fiscuti. Aceștia au studiat la Viena unde și-au dezvoltat gustul pentru operele clasice latine. Cu modestele lor posibilități au achiziționat cărți ale lui Plaut și Terențiu, Caius Sallustius Crispus, Titus Livius, Sultanus, Virgiliu, Horațiu, Marcus Tullius Cicero, Juvenal Apuleius, Catul, Tibul, Propertiu. Pe lângă acestea în lista cărților lui Solciai și Fiscuti figurează un număr mare de cărți teologice care ne indică profesiunea pentru care se pregăteau la Viena. Găsim opere ale benedictinilor, ale lui Eusebiu, Socrate și Rufinus dar și ale teologilor catolici ca Toma d'Aquino, Edmond Richer, Johanes Gerson și ale protestanților Rudolf Hospinian și J.L. von Mosheim. În biblioteca lui Fiscuti găsim cărți din Claude Fleury. În aceste biblioteci găsim lucrări de drept roman și ecleziastic, gramatici, dicționare franțuzești, germane și grecești dar și operele lui Erasmus, Hugo Grotius, Christian Wolf, Machiavelli. Scriitorii români sunt reprezentați prin Satirele lui Antioh Cantemir și *De oficus* a lui Alexandru Mavrocordat⁴⁸. Deducem de aici existența unor biblioteci cu conținut variat precum și faptul că posesorii lor aveau conștiința legăturilor dintre cele trei țări românești.

Samuil Micu, istoric, filolog și promotor al filozofiei moderne în cultura română, a fost un mare cititor de cărți. Chiar dacă nu suntem în măsură să-i cunoaștem biblioteca sau să deținem măcar o listă a cărților din biblioteca personală, ca în cazurile unor Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, sau Gheorghe Lazăr nu am putut trece în revistă bibliotecile secolului al XVIII-lea fără a-l aminti deoarece el a fost un bun organizator al bibliotecii de la Blaj pentru care a realizat un catalog în anul 1777. Avem totuși o știre prin care aflăm că în biblioteca tatălui său se afla o tipăritură a lui Antim Ivireanul.⁴⁹ Asupra activității sale biblioteconomice vom reveni în capitolul următor când vom prezenta Biblioteca Blajului.

Episcopul Anton Sigismund Stoica de Szala (1699-1770) s-a născut într-o veche familie românească din Maramureș atestată documentar în veacul al XVI-lea, de religie ortodoxă. În anul 1717 trece la religia catolică și învață în școli confesionale din Ungaria. Își desăvârșește studiile la Paris și va obține la Sorbona doctoratul în dreptul economic. În anul 1749 ocupă scaunul de episcop al Transilvaniei, funcție pe care o deține timp de 10 ani după care se retrage din activitate.⁵⁰

Biblioteca sa număra 359 de cărți pe care episcopul le-a donat Seminarului din Alba Iulia cu câțiva ani înainte de moartea sa. Cărțile au fost trecute într-un catalog ce numără 11 file în ordine alfabetică, ce se găsește azi la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia. Dintre autorii preferați de episcop enumerăm: Erasmus, Lucianus, S. Puffendorf, Tacitus, Iuliu Caesar, Plinius, Sallustius, Eutropius, Socrate, Xenophon, Machiavelli, Lucian din Samosata, Diogene Laertios, Epicur, Thomas Morus, Descartes, Cicero, Vergiliu, Horațiu, Fénelon, Barclay. Alături de aceștia și mulți alții în biblioteca lui Stoica întâlnim 10 volume de dicționare și lexicoane, 17 lucrări medicale, două lucrări de matematică, o lucrare a medicului transilvănean Samuil Köleséri, despre a cărui bibliotecă vom vorbi în cele ce urmează, 9 biblîi, numeroase scrieri cu caracter religios. Donația făcută colegiului întemeiat de el se înscrie într-un lung șir de donații făcute de intelectualii

⁴⁸ Pompiliu Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, București, II, 1957, p. 264-266.

⁴⁹ Idem, *Lumea cărților lui Samuil Micu*, în *Revista Bibliotecilor*, XXIV, 1971, nr. 4, p. 237 – 238.

⁵⁰ Iacob Mârza, *O listă cu cărți de la episcopul Anton Sigismund de Szala(1699-1779)*, în *Apulum* (Alba Iulia), 1974, p. 330.

transilvăneni în vederea creării de biblioteci școlare (de rang superior), alături de Ioan Giurgiu sau Inochentie Micu.⁵¹

Un alt cleric cu aplecare spre carte a fost episcopul Grigore Maior. Originar din Săranud (Satu Mare) și-a început studiile la colegiul iezuit din Cosic Târnavia și mai apoi la Cluj. În anul 1740 este trimis la Roma, la Colegiul *De Propagande Fide* de către episcopul Inochentie Micu Klein. Și-a dat doctoratul în filozofie. Întors în țară va poposi la Blaj. După moartea lui Clain va candida, alături de Petru Pavel Aron, pentru postul de episcop. Pierde în favoarea contracandidatului său. În anul 1765 (după 14 ani de la primele alegeri) candidează din nou. Are cele mai multe voturi (90), dar împărăteasa îl preferă pe Athanasie Rednic. Abia în anul 1772 va fi ales episcop (cu 100 de voturi). Activitatea sa de la Blaj este strâns legată de ridicarea școlilor de aici. În acest sens face donații în bani în vederea bunei desfășurări a procesului de învățământ. În acest context va dona și biblioteca sa școlii blăjene. Era poliglot (cunoștea latina, italiana, franceza, germana, maghiara) și avea preocupări intelectuale foarte variate.⁵² De aici putem trage concluzia că și lucrările din biblioteca sa erau din diverse sfere ale cunoașterii.

Samuil Köleseri a fost „... *figura centrală a bibliofiliei transilvănene din primele trei decade ale secolului al XVIII-lea.*”⁵³ S-a născut în anul 1663 într-o familie de intelectuali. Tatăl său era profesor de teologie la Oradea, apoi la Debrețin, iar mama sa era de neam nobil. A urmat gimnaziul din Debrețin și apoi, la 20 de ani, era student în Olanda și Anglia. Își ia doctoratul în teologie, filozofie și medicină. Se stabilește la Sibiu unde ocupă funcțiile de medic al orașului, inspector al minelor din Transilvania, secretar gubernial și consilier.⁵⁴ Datorită activității sale bogate, în anul 1719 a fost ales în Academia Imperială de Științe Naturale sub numele de Chrysippus.⁵⁵

Metodic constituită, biblioteca sa număra peste 3500 de publicații, în special carte modernă. În urma studierii corespondenței sale, specialiștii au ajuns la concluzia că dintre intelectualii transilvăneni, el avea cele mai multe relații cu editorii, cu librarii, cu cercurile savanților și ale bibliofililor străini. Legăturile sale se întindeau de la Constantinopol la Londra, Paris sau Petersburg⁵⁶. Averele strânsă prin căsătorie și carieră i-a permis să-și cumpere cărți. Intelectual de rasă, el a continuat să se documenteze și după terminarea studiilor, fiind mereu la curent cu noutățile din domeniul lui de interes. Köleseri s-a aflat într-o permanentă legătură cu Brîncoveanu, Nicolae Mavrocordat și Constantin Cantacuzino, cărora le-a semnalat și procurat lucrări de valoare din Occident. Ca informator ardelean al centrului din Halle a luat legătura cu Iluminismul german iar multe din cărțile cu conținut ideatic specific acestui curent cultural, social și politic, le-a procurat cu ajutorul lui Christian Noigt – delegatul pietiștilor din Halle pentru Transilvania – care a activat la Sibiu și a deschis aici prima librărie permanentă⁵⁷. După moartea sa biblioteca a fost vândută, dar o parte din cărți se găsesc azi la Târgu Mureș și două exemplare la Biblioteca ASTRA din Sibiu.⁵⁸

Alți colecționari români de carte au fost: Ioan Corneli din Oradea; Toma David – săpunar din Oradea cu preocupări intelectuale și-a procurat cărți românești între care *Palia* de la Oraștie, *Psaltire* (Râmnic) și *Calendariu* pe 112 ani (Iași) care se găsesc azi la Biblioteca Academiei⁵⁹; Ioan Para din Hunedoara.

Așa cum am mai arătat colecționarii bibliofili amintiți în paginile anterioare și-au donat în cea mai mare parte a lor biblioteca diferitelor instituții de învățământ. Nici colecționarii maghiari din secolul al XVIII-lea nu fac excepție. Bethlen Imre și soția sa Gyulai Klára și-au donat biblioteca

⁵¹ *Ibidem*, pp. 331 – 347.

⁵² Marcel Știrban, *Episcopul Grigore Maior*, în *Tribuna*, Cluj, XVIII, nr. 45 din 7 – 13 noiembrie, 1996, p. 10 – 11.

⁵³ Jakó Sigismund, *Legăturile bibliofile și științifice cu Muntenia ale lui Samuil Köleseri (1663-1732)*, în *Revista Bibliotecilor*, XXV, 6/1969, p. 373.

⁵⁴ Lucian Cornea, *Un bibliofil transilvănean din prima jumătate a secolului al XVIII-lea la Sibiu*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, București, II, 1983, p. 80; Jakó Sigismund, *op.cit.*, p. 373.

⁵⁵ Lucian Cornea, *op.cit.*, p. 82.

⁵⁶ Jakó Sigismund, *op.cit.*, p. 373.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 374.

⁵⁸ Lucian Cornea, *op.cit.*, p. 81.

⁵⁹ Livia Bacâru, *Însemnări trilingve pe cărțile unui meșteșugar orădean*, în *Revista bibliotecilor*, XXIV, nr.7, iulie 1971, p. 426.

personală din Racoș, ce număra 274 de volume, Colegiului din Oradea. Cărțile printre care și gramatici, dicționare, au fost achiziționate în timpul călătoriilor de la Londra și Oxford.⁶⁰

Székely László provenea din membrii elitei politice, dar nu a urmat studii universitare. Iubea teatrul și muzica și de aceea își petrecea mult timp în Sibiu. Biblioteca sa număra 382 de volume din care nu lipseau culegerile de muzică, periodicele, beletristica rococo, dreptul, istoria, economia, arhitectura.⁶¹

Alți colecționari maghiari de carte au fost Zágoni Marton (preot la Turda) a cărui bibliotecă număra 155 de volume; preotul din Sibiu Málnasi László a deținut o bibliotecă cu 416 volume cumpărate la Leyda între 1749-1752 în timp ce urma cursurile universității de acolo. În biblioteca sa s-au păstrat și predicile ținute de el, acestea oferind un material unic, în cercetarea domeniului literaturii. Colecția acestuia alături de cea a lui Székely László, oferă celor care se ocupă de iluminismul transilvănean ocazia studiului comparativ dintre lecturile acumulate și creațiile intelectuale pe care le-au determinat.

Dalmoki Teleki Mihály, Cserei Farcaș, Biborcfalvi Orvath László, Cegesi Nemeș, Gábor (347 volume), Vassei Sámuel (272 volume) au fost alți intelectuali ale căror biblioteci au servit înălțării prin învățatură a maghiarilor din Transilvania.⁶²

În încheiere voi prezenta foarte pe scurt câteva biblioteci particulare din Sibiu: colecția lui J.K. Friedenberg număra la 1740 circa 400 de volume din domeniile istorie, teologie, drept, filozofie, medicină, în limbile germană și latină. Biblioteca unui farmacist număra în 1787, 100 de volume cu conținut medical, farmacologic, literar, istoric, filozofic. Johann Georg Neugeboren și-a împărțit biblioteca între copii. Printre exemplare găsim cărți de istorie, geografie, științe, două lucrări de Dimitrie Cantemir (*Istoria Imperiului otoman și Descrierea Moldovei*), *Don Quijote de la Mancha*, de Cervantes, precum și un tratat de mecanică celestă în limba franceză.

Vasile Aaron – avocat de succes, poet și traducător se pare că a deținut o bibliotecă mare. La moartea sa aceasta a fost vândută cu 106 florini cu dulap cu tot unui prieten. Suma mare plătită ne permite să ne menținem supoziția anterioară, privind mărimea bibliotecii sale.⁶³

Cu toată deschiderea spre carte specifică secolului al XVIII-lea a existat o anumită discrepanță între potențialul creator și capacitate de asimilare. În acest sens ni se pare edificatoare ideea următoare: „...Publicul este atât de împărțit, încât odată cu conținutul, altă dată limba fac imposibilă orice înțelegere și îl fac să nu reacționeze niciodată ca un public omogen. Nu ne-a molipsit nici teribila febră a cititului, care mai ales în anumite părți ale Germaniei, a cuprins toate stările, spre marea pagubă a vieții active și de care cerul să ferească de-a pururi judecata sănătoasă a compatrioților noștri!”⁶⁴

2. Biblioteci publice în sec. XVI-XVIII din Transilvania

Sintagma bibliotecă publică a avut în perioada de referință o altă conotație decât o are în zilele noastre. Am numit biblioteci publice toate acele fonduri de carte care nu au fost proprietatea unei singure persoane sau a unei familii, ci s-au creat și dezvoltat pe lângă mănăstiri, biserici, școli inferioare sau superioare și au permis accesul la carte tuturor celor care erau implicați în activitățile ecleziastice, educaționale. Tot aici vom prezenta pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea și bibliotecile particulare ai căror posesori au înțeles necesitatea culturalizării ca formă de progres și au lăsat prin testament ca aceste colecții să se deschidă publicului larg, în așa fel încât oricine să aibă acces la ele.

Mulți dintre colecționarii de carte prezentați în capitolul anterior și-au legat numele de înființarea și susținerea bibliotecilor publice.

⁶⁰ Jakó Sigismund, *Philobiblon transilvan*, p. 260-261.

⁶¹ *Ibidem*, p. 264-267.

⁶² *Ibidem*, p. 269-284.

⁶³ Liliana Popa, *op.cit.*, p. 221.

⁶⁴ *Über die Lage und Kindermissses der Schriftstellerei in Siebenbürgen*, în *Siebenburgische Quartalschrift*, an I, p. 15-16.

2.1. Biblioteci ecleziastice și ale instituțiilor de învățământ

Activitatea de bibliotecă evoluează după imperativele timpului și posibilitățile momentului – școli mănăstirești, școli confesionale, societăți de lectură. Începuturile bibliotecilor sunt legate de mănăstiri. Prima bibliotecă din România (în stadiul actual al cercetării) a apărut în jurul anului 1200 la Igrîș (Transilvania) și a fost o filială a bibliotecii din Pontigny (Franța).⁶⁵ În acest lăcaș monahal personalul, în mare parte autohton, dar și marele public, chiar dacă nu știau carte îi cunoșteau pe Seneca, Cicero, Quintilian, Suetonius prin predicile citite în biserică.⁶⁶

Ordinele monahale ale franciscanilor, dominicanilor, al eremiților augustini au fost înființate pentru a propovădui catolicismul și a opri ereziile, de aceea au fost înființate în orașe (în cartierele săracilor) și nu în locuri pustii care să asigure meditația. Membri erau instruiți cu grijă pentru a putea polemiza cu ereticii. Din aceeași cauză li s-a acordat o atenție deosebită predicilor ca principal instrument pentru convingerea mulțimii. Aceste mănăstiri erau centre de școlarizare, de colecționare de cărți, de creație literară. Au organizat în fiecare provincie măcar o școală superioară (*studium generale*.)

Una dintre cele mai vechi biblioteci din Transilvania, cea mai veche din Sibiu, este atestată în secolul al XIV-lea, fiind o bibliotecă ecleziastică. Această colecție a Bisericii Sf. Fecioare Maria deținea la 1424, 100 de volume. Tot în secolul al XIV-lea funcționa biblioteca mănăstirii dominicanilor. Majoritatea lucrărilor poartă amprenta scolastică. Fondurile bibliotecii cuprindeau pe lângă cărțile teologice copiate și achiziționate de călugări și lucrări donate de laici, patricieni, negustori, meșteșugari mai înstăriți.⁶⁷

În secolul al XVI-lea dominicanii înființează pe lângă mănăstire o școală. Profesorii de aici urmaseră o universitate străină. Biblioteca a crescut atât cantitativ cât și calitativ. Acești profesori aduceau din occident cărți necesare instruirii. Alături de cărțile religioase întâlnim și lucrări de medicină, de drept, de istorie, geografie, literatură. Gramatici, matematică, astronomie. Autorii întâlniți sunt în mare parte aceiași cu cei pe care i-am enumerat în primul capitol.⁶⁸

La începutul secolului al XVI-lea, după reforma bisericii catolice realizată de Johannes Honterus, aceste două biblioteci sunt contopite cu biblioteca orașului (atestată pe la 1300). Aceasta din urmă era îmbogățită prin donațiile făcute de tinerii întorși de la studii. Bomelius, Haller, Huet au donat și ei lucrări. Depozitată în Capela Sf. Iacob situată lângă școală ea se va numi „Kapellenbibliothek” și număra peste 300 de incunabule și aproximativ 2500 de cărți.⁶⁹

Numele lui Honterus se leagă de dezvoltarea bibliotecilor din Brașov. În anul 1533 se întoarce în patrie din Basel unde a funcționat ca lector. Prima inițiativă a fost să determine magistratul din Brașov să cumpere pe seama orașului cărți din Germania.⁷⁰

În anul 1514 mănăstirea Sf. Ecaterina din Brașov a fost transformată în școală cu clase primare și o secție avansată (*lectorium publicum*). Aici s-a amenajat o bibliotecă pentru nevoile elevilor înzestrată cu cărți din „autori buni” printre care și lucrări de medicină și drept. Paralel cu dezvoltarea învățământului a sporit și nevoia de cărți pentru numărul crescând al elevilor. În 1539 s-au tipărit, în tipografia lui Honterus, 10 opere. Acesta a creat una dintre cele mai vestite biblioteci școlare de pe teritoriul țării noastre. În anul 1547 încăperea destinată bibliotecii a devenit neîncăpătoare. În aceste condiții s-a impus construirea unei noi clădiri – prima cu această destinație (bibliotecă) din țara noastră. Începută în luna martie a anului 1547, pe locul fostei școli orășenești

⁶⁵ Tudor Nedelcea, *Civilizația cărții*, p. 120; R. Constantinescu, E. Lazea, *O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200*, în *Studii*, 22, nr.6, 1969, p. 1145 -1154.

⁶⁶ Carol Gölner, *op.cit.*, p. 222.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 222-224; Jakó Sigismund, *Philobiblon transilvan*, p. 21.

⁶⁸ Carol Gölner, *op.cit.*, p. 224-228.

⁶⁹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, II Bd., Kronstadt, 1898, p. 287-288.

⁷⁰ Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoricul bibliotecii lui Honterus*, în *Revista Bibliotecilor*, XXVI, nr. 12, dec. 1973, p. 742 -745; Julius Gross, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasalbibliothek*, în *Archiv des Vereins*, vol. 21, Hermannstadt, 1888, p. 597. Marianne Siegmund, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Gimnaziului din Brașov*, în *Cumidava*, 1974 – 1975, (8), p. 235-242.

din vestul Bisericii Negre a fost terminată în septembrie. Bibliotecii i s-a atribuit doar etajul, la parter fiind locuințele rectorului și ale profesorilor.⁷¹

În anul 1543, sarcinile bibliotecarului școlii apar într-un articol anexat la „*Constituția Școlii din Brașov*” a lui Honterus și reprezintă primul regulament de bibliotecă din țara noastră. Conform acestuia biblioteca era deschisă timp de o oră, între 17 și 18.⁷² În acest local biblioteca a funcționat timp de 150 de ani și a fost cea mai mare din Europa de sud-est după distrugerea de către turci în 1541 a vestitei biblioteci din Buda a lui Matei Corvin. În anul 1689 (21 aprilie) clădirea a ars în timpul marelui incendiu din Brașov fiind salvate doar 26 de volume.⁷³

La Cluj, dominicanii au înființat o mănăstire în secolul al XV-lea. Aici a funcționat o școală și o bibliotecă care au fost de faimă în Transilvania secolului al XVI-lea. În anul 1581 se înființează la Cluj de către Ștefan Bathory, renumita „*Academie Iezuită*” pe lângă care a funcționat și o bibliotecă valoroasă. Aici se studiau greaca, ebraica, latina, retorica, gramatica, filologia și teologia. În anul 1583 numărul celor care studiau aici se ridica la 130, biblioteca având în fondurile ei cărți necesare pregătirii superioare umaniste.⁷⁴

La Oradea, în secolul al XVI-lea, ordinul franciscan a înființat o școală pe lângă care funcționa fosta bibliotecă a mănăstirii. Franciscanii trimiteau anual doi membri la studii universitare într-o țară europeană – atmosferă deosebit de prielnică constituirii bibliotecilor. Mănăstirea franciscană „Sf. Duh” a fost cea mai populată mănăstire până la Reformă. După Mohács, școala superioară din Strigoniu a fost transferată aici cu cărți cu tot. În 1556 – 1557 mănăstirea a fost distrusă și odată cu ea și parte din cărți, cele salvate fiind duse la mănăstirea din Gyöngyös.⁷⁵ După exemplul Clujului, determinată de prestigiul școlii și al bibliotecii, Dieta transilvăneană din anul 1557 a instalat în mănăstirea dominicanilor din Oradea unul din cele trei colegii protestante ce urmau să fie constituite.⁷⁶

Trebuie amintite și bibliotecile catedrelor, ale capitlurilor, care aveau în componență cărți liturgice de cele mai multe ori din donațiile clericilor. Aici nu se făcea o creștere planificată a fondurilor ca în sânul ordinelor monahale, de aceea în dezvoltarea lor alternau stagnarea cu creșterea în salturi. Acest aspect era compensat de conținutul variat al fondurilor, datorat preocupărilor diverse ale canonicilor.

Nașterea bibliotecii Bethlen din Aiud se leagă de înființarea, în anul 1622, a Colegiului Bethlen (Gabor Bethlen – principe transilvănean de religie protestantă). Corpul profesoral a fost constituit din savanți chemați din străinătate și tineri transilvăneni talentați, cu studii în Occident: Martin Opitz, Piscator, Alstedius și Bisterfeld. Principele a cerut să se studieze mai puțină filologie și gramatică greacă, ebraică (reguli încâlcate) și să se învețe tezele științelor libere. Bethlen a dotat Colegiului și i-a făcut mari donații în anul 1629 înainte de a muri. Cronicarul său Szalárdi János spunea că principele a întemeiat o bibliotecă pentru necesitățile colegiului, cu cărți din toate domeniile care „a costat mii de taleri.” După cum se știe Bethlen era mare amator de cărți, pe care le lua cu el, aducând în Transilvania multe cărți, pe care le-a depozitat la Alba Iulia. Bethlen este și suveranul care a încercat să achiziționeze „*corvinele*”, ducând tratative la Constantinopol, dar nu a reușit, în schimb a achiziționat manuscrise prețioase turcești și corvine.

Trupele turcilor și ale tătarilor au devastat complet Alba Iulia și au incendiat-o (1658-1661), arzând atunci și biblioteca renumită deja în întreaga Europă. Pagubele au fost incalculabile. După ravagiile turcești, Apáfi Mihály mută colegiul Bethlen la Aiud și este considerat al doilea întemeietor al bibliotecii, care a donat cărți din biblioteca personală. În anul 1660 biblioteca deținea 1600 de cărți, multe cumpărate nu doar donate. În 1704 când este devastată de trupele lobonților,

⁷¹ Joseph Dück, *Geschichte der Kronstädter Gymnasium*, Kronstadt, 1845, p. 129.

⁷² Julius Gross, *op.cit.*, p. 597 – 601.

⁷³ A. Dánkanits, *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, București, 1982, p. 23 -25; Klara Jakó, *Din istoricul primei biblioteci universitare din Cluj*, în *Comunicări ale cercurilor științifice studențești. Istorie*, II, Cluj-Napoca, 1984, p. 55-62.

⁷⁴ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, p. 22.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 73.

⁷⁶ *Biblioteca Bethlen din Aiud*, p. 3-13; Jakó, Zsigmond *op.cit.*, p.128 – 14; Theodora Stanciu-Stănescu, *Cartea ca pasiune*, în *Magazin istoric*, XXXIV, nr. 2 (395), febr. 2000, p. 67.

avea câteva mii de exemplare. *Catalogus alphabeticus librorum*, din 1752, conținea 5982 de titluri (înregistrate și după această dată) din care 11 opere ale lui Romus, 31 Alstedius, 11 Bisterfeld, 25 Erasmus, 7 Descartes, 6 Pápai Páriz. Biblioteca a crescut constant și a oglindit lupta pe tărâm filozofic din Transilvania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, între cartezianism, idealism și scolastică. La începutul secolului al XIX-lea avea peste 8000 de volume, iar la sfârșitul secolului trecut avea 30015 exemplare.⁷⁷ Și astăzi este o bibliotecă de mare valoare ilustrând climatul cultural al secolelor de când ființează.

Școala elementară trivială din Odorhei a fost transformată în anul 1670, de calviniști, în colegiu cu ajutorul donației de 5000 de forinți făcută de Ioan Bethlen. Biblioteca instituției era inițial o colecție de cărți necesare pentru studiul elevilor. În 1698 fondul ei număra 23 de cărți. Și-a îmbogățit fondurile prin donații ale familiilor: Bethlen, Szekely, Korda, Kiss, Osvath, Nemeș, Cserei despre ale căror colecții am vorbit în capitolul anterior. În secolul al XVIII-lea colegiul și biblioteca din Odorhei dispuneau de cele mai puține bunuri în comparație cu restul colegiilor reformate din Transilvania. Biblioteca deținea 180 de volume, în comparație cu cele 4000 de la Aiud, 2700 la Cluj, 1205 la Târgu Mureș, deși aceasta din urmă era mai tânără cu aproape 100 de ani. Datorită colecțiilor particulare biblioteca din Odorhei s-a apropiat treptat de celelalte biblioteci ale colegiilor reformate.

Încă din secolul al XVII-lea este atestată existența unor biblioteci școlare la Liceul luteran din Sibiu (avea 500 de volume și era deschisă marelui public; puteau împrumuta cărți și străinii; pe lângă aceasta la Sibiu mai existau 3 biblioteci însumând circa 20 000 de volume.⁷⁸ Alte biblioteci funcționau pe lângă Colegiul reformat din Cluj; școlile luterane din Bistrița, Brașov, Sighișoara precum și la școlile calvine din Aiud, Orăștie și Târgu Mureș.

Cu o bibliotecă școlară era înzestrat și gimnaziul crăiesc din Zlatna. A funcționat în perioada 1790 – 1848 și a fost cea mai importantă din Munții Apuseni. Aprovizionarea cu cărți era greoaie și se făcea mai ales din tipografiile din Brașov, Sibiu, Cluj, uneori de la tipografiile de la Viena și Budapesta. Profesorii, în spiritul epocii, și-au donat bibliotecile personale colegiului. În catalogul bibliotecii au fost înregistrate 250 de cărți. Gimnaziul de la Zlatna a îndeplinit un rol deosebit în ridicarea culturală a populației românești din munți.⁷⁹

O altă bibliotecă românească din secolul al XVIII-lea este cea a Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului înființată în anul 1693. Fondul se compunea în cea mai mare parte din cărți bisericești și se aseamănă cu unele biblioteci mănăstirești din Principate. Erau păstrate aici 341 de volume. Cea de-a treia bibliotecă, după cea a lui Sava Brancovici și cea prezentată în rândurile de mai sus este cea înființată în 1727 la Blaj. Dată în grija călugărilor basilitari a sporit prin cărțile aduse de tinerii care au studiat în centrele apusene, dar și prin donația făcută de Maria Tereza. În 1754 va fi bibliotecar aici viitorul episcop Grigore Maior. A patra bibliotecă ardeleană românească este cea a Episcopiei unite de la Oradea înființată în 1775 în aceleași condiții cu cea de la Blaj, prin donațiile episcopilor și ale canonicilor. Deținea carte cu conținut teologic și manuscrise, printre care și unele ale lui Clain și Șincai.⁸⁰

Călătorul străin Domenico Sestini menționează vizita sa la biblioteca orașenească a Clujului în secolul al XVIII-lea unde erau catalogate 10800 de volume. Alături de această informație mai aflăm că a descoperit aici *Historia mineralogica Transilvaniae* publicată în 1767, de savantul iezuit Fridvaldzky.⁸¹

Una din cele mai valoroase biblioteci din Transilvania este biblioteca Blajului. Dezvoltarea ei se leagă de numele lui Samuil Micu care venind la Blaj găsea aici nu numai o școală care încerca să ajungă la nivelul celor central – europene, dar și o bibliotecă bogată în titluri și semnificații. În anul

⁷⁷ Jakó Zsigmond, *op.cit.*, p.248-260.

⁷⁸ Liliana Popa, *op.cit.*, p.220.

⁷⁹ Iacob Mârza, *Biblioteca Gimnaziului Crăiesc din Zlatna o contribuție la istoricul bibliotecilor școlare din Transilvania*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj*, Cluj Napoca, XV, 1972, p. 87-93.

⁸⁰ Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 8, 10, 11. Ioan Mușlea, *Contribuții la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania (până la Unire)*, Cluj, 1935, p.5-6.

⁸¹ Theodora Stanciu-Stănescu, *op.cit.*, p.68.

1747 când se deschide mănăstirea se naște și Biblioteca Blajului; un inventar manuscris din 1747, purtând semnătura lui Petru Pavel Aron ne informează că s-au luat „spre păstrare” 182 volume lăsate de episcopul Ioan Patachi și 72 ale lui Inochentie Micu.

În 1754 primul custode este Grigore Maior. Biblioteca se îmbogățește mereu prin donațiile tinerilor pleați la studii în străinătate. Printre donatori se află Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu (sec. XIX) care donează 6000 – 7000 volume. Biblioteca deține valoroase ediții aldine, elzeviriene, frobeniene, stephaniene, 1200 de cărți arabe. Ea are astăzi peste 30 000 de cărți.⁸²

Înființată la sfârșitul secolului al XVI-lea, Mitropolia Ardealului (Alba Iulia), ctitorită în anul 1597 de Mihai Viteazul a funcționat până în anul 1714. Cele mai multe mărturii le deținem din timpul lui Sava Brancovici. Biblioteca deținea și cărți românești, între care: *Palia de la Orăștie*, *Minei slavonesc*, *Zaonicul*, *Tetraevangheliar sârbesc*. Până în prezent s-au găsit doar 50 de cărți care au aparținut acestei instituții.⁸³ Cu toate puținele informații pe care le avem putem spune că la Alba Iulia s-a păstrat civilizația prin cărți!

Bibliotecile mănăstirilor și ale școlilor s-au dezvoltat în paralel și au avut ca mijloc de creștere a colecțiilor donațiile clericilor, ale profesorilor, ale foștilor elevi.

2.2. Biblioteci publice

Biblioteca Brukenthal funcționează ca bibliotecă publică din anul 1817. La deschidere avea 15.972 de volume - literatură social-politică și beletristică. Menționăm: opera completă a lui Voltaire, *Enciclopedia* lui Diderot, D'Alambert, opera lui J.J. Rousseau. Aceste volume au aparținut în totalitate lui Samuel Brukenthal. Alături de acestea baronul achiziționează și manuscrise printre care *Breviarul* datat la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea pentru care a plătit suma de 130 de florini.

În anul 1879, la biblioteca - nucleu s-a anexat așa-numita bibliotecă a capelei – Kapellenbibliothek – cu cele 100 000 de volume ale sale. La moartea sa în 1803 Brukenthal lasă prin testament biblioteca să se deschidă pentru publicul larg. Abia la mai mult de un deceniu dorința îi va fi îndeplinită. Până atunci de valorile culturale ale bibliotecii sale s-au bucurat doar prietenii săi, oamenii de cultură J.C. Eder, D. Neugeboren și J. Flitsch. Colecția de incunabule a bibliotecii muzeului este deosebit de prețioasă și prezintă interes științific prin vechimea și raritatea exemplarelor, prin informația legată de istoricul circulației cărții, prin valoarea tematică cât și prin diversitate informației culturale oferite. Cărțile achiziționate de baron au fost executate de tipografi celebri ca: Mentelin, Amerbach, Koberger, Mantius, Biunta, Estienn, Froben. Alături de aceștia figurează nume de tipografi români ca: Heltai și Honterus. Biblioteca are astăzi 268 047 de cărți, 775 manuscrise, 381 incunabule, 7041 hărți și 2387 lucrări de grafică. Colecția de carte veche românească cuprinde exemplare valoroase, tipărituri coresiene, *Cazania lui Varlaam* (1643), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și primul ziar românesc, *Fama Lipschii*, apărut în 1827 la Leipzig. Printre lucrările de valoare se numără și *Utopia* lui Thomas Morus ediție apărută la Basel în 1518 și ilustrată de Hans Holbein; *Despre proporțiile corpului omenesc* editată la Nürnberg, realizată grafic de Albert Dürer; *Biblia* tipărită la Wittenberg în 1543 și ilustrată de Lucas Cranach. Valorile inestimabile deținute de Biblioteca muzeului Brukenthal sunt în continuare o sursă pentru cercetarea științifică.⁸⁴

Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia are la bază colecția particulară a episcopului român catolic de Alba Iulia Ignatius Batthyany (1741 – 1798). În secolul al XVII-lea aici se aflau biserici și mănăstiri catolice și acelea ale călugărilor trinitarieni. În clădirea acestora din urmă episcopul va pune bazele unei biblioteci, astăzi una din cele mai importante biblioteci documentare din Europa.

⁸² Pompiliu Teodor, *op.cit.*, p.237-239. Magdalena Tampa Roșu, *Un tezaur transilvănean de cultură: Biblioteca Blajului*, în *Centenarul primei biblioteci publice din județul Galați*, Galați, 1974, p. 261-266.

⁸³ Eva Mârza, *O bibliotecă românească la Alba iulia în secolul al XVII-lea*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, București, 1963, p. 63-70.

⁸⁴ *Biblioteca Muzeului Brunkenthal din Sibiu*, București, 1957, p.3-7; Liliana Popa, *op.cit.*, p. 220; Doina Năgler, *Din istoricul bibliotecii sibiene – Biblioteca Brunkenthal*, în *Convergențe transilvane*, Sibiu, p.23-26.

În timpul șederii sale la Roma acesta a achiziționat numeroase manuscrise, vechi codexuri, incunabule care au constituit primul fond de preț al bibliotecii sale. În timpul mandatului său ca mare prepozit de Eger, cu prilejul vizitelor făcute în dioceză, Batthyany a colecționat cărți vechi în special religioase. Tot acum cumpără și colecțiile bibliotecii plebaniene din Socse. Aceștia li se adaugă cărți de valoare din biblioteca călugărilor dominicani. Cea mai importantă creștere a fondului de cărți a realizat-o în 1786 prin cumpărarea bibliotecii contelui Cristofor Migazzi, cardinal de Viena și episcop de Vacz. Desființarea ordinilor iezuite din Transilvania a dus la preluarea valoroaselor lor biblioteci. Adept al iluminismului, episcopul a strâns în biblioteca sa cărți teologice, de știință, religioase, scrieri ale clasicilor greci și romani, lucrări ale umaniștilor italieni și germani, opere de științe naturale, geografice, medicină, literatură.

Cel mai vechi și în același timp cel mai prețios manuscris, exemplar unic prin frumusețea sa artistică, este *Codex Aureus*, scris în secolul al IX-lea în timpul lui Carol cel Mare cu litere unciale de aur. Testamentul său prevedea ca biblioteca să fie deschisă oricui dorea să citească „în ceasurile stabilite”. În anul 1824 se întocmește un catalog și este indicat numărul de 18 201 de volume (8000 Fondul Migazzi, 4500 volume de la Mihai Fogárasy). Astăzi biblioteca are peste 50.000 de exemplare care prin tematica lor ne permite rodnice incursiuni în cultura transilvăneană a sec. XVIII-lea.⁸⁵

Biblioteca din Târgu Mureș a cancelarului aulic transilvănean Teleki Sámuel (1739-1822) a fost concepută în spiritul bibliofiliei iluministe și este cel mai proeminent exemplar de bibliotecă particulară (care prin voința proprietarului devine publică), constituită în cercul elitei funcționărești.

Datorită pasiunii sale de bibliofie el își instalează biblioteca în vecinătatea camerei de dormit, iar cărțile și le cataloga singur. Catagrafia colecției sale, publicată între anii 1796-1819, în patru volume, este primul catalog de bibliotecă, științific sistematizat din țara noastră. În anul 1799 el a constituit un edificiu special pentru bibliotecă unde își aduce cele 60 000 de volume de la Viena „pentru propășirea științelor în sânul națiunii și patriei mele.” Statutul său social, precum și averea i-au oferit posibilități de care nu dispunea nici un alt bibliofil transilvănean, într-o vreme în care piața cărții din Europa era deschisă. A achiziționat codicele corvinian, descoperit la Strassbourg, a eludat cenzura imperială și și-a înzestrat biblioteca cu publicațiile iluminismului și referitoare la revoluția franceză.⁸⁶

În încheierea demersului nostru științific se impun câteva concluzii: omul evului mediu târziu transilvănean a realizat faptul că puterea înseamnă informație și de aceea înființează școli după modelul occidental; cărții i se dă o pondere deosebită, ea fiind suport al cunoașterii; apar multe biblioteci particulare, pe lângă cele ecleziastice și cele ale instituțiilor, cu un număr de cărți variind de la 5 la câteva mii; deținătorii de colecții valoroase, deși au cheltuit foarte mulți bani pentru achiziționarea lor, le donează bibliotecilor școlare înspre ridicarea culturală a populației; cel mai important fenomen la care asistăm acum este deschiderea bibliotecilor înspre publicul larg; deținătorii de biblioteci fac primii pași spre organizarea colecțiilor în vederea regăsirii ușoare a informației.

⁸⁵ *Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia*, București, 1957, p.7 -12; Iacob Mârza, *La Bibliothèque Batthyaneum d'Alba Iulia*, în *Transylvanian Review*, IV, nr.2, 1995, p.48 – 56; Ileana Dârza, *Din istoria Bibliotecii „Batthyaneum”*. Etapa I: 1798-1826, în *Apulum*, 1997, 34, p.341 – 365.

⁸⁶ Maria Turzai, *Un trésor de l'époque des lumières en Transylvanie: La Bibliothèque de Samuel Teleki à Târgu Mureș*, în *Revue Roumaine D'Histoire*, București, tome V, nr.2, 1966, p.341 – 354; Mihály Sebestyén – Spielmann, „Teleki – Bolyai” Library, Târgu Mureș, în *Transylvanian Review*, IV nr. 2, 1995, p.103-111.

